

Onderscheidingstekenen voor de officieren en onderofficieren in het Staatse leger tot 1795

Door Dr. F.G. de Wilde

In het laatste kwart van de zeventiende en in de eerste decennia van de achttiende eeuw was er nog geen sprake van distinctieven voor de officieren en onderofficieren zoals wij die heden ten dage kennen.

Het begrip 'uniform' was nieuw en er bestonden nog geen reglementen of algemene orders betreffende de kleding. In dit tijdvak waren de officieren alleen van de manschappen te onderscheiden door de kleding, bewapening en enkele algemeen gebruikelijke attributen.

Officieren

De officieren droegen niet alleen uniformen van een fijnere kwaliteit stoffen, maar vaak ook van een andere kleur dan die voor de troep en ze waren van rijkere versiering voorzien. In een serie van negentien gekleurde uniformtekeningen van omstreeks 1674 in de Bibliothèque Nationale te Parijs (collectie De Ridder) treft men daar enkele voorbeelden van aan. Zo ziet men bij het Regiment Rabenhaupt de officieren en onderofficieren in het rood gekleed met blauwe uitmonstering, terwijl de troep in het blauw met rode uitmonstering afgebeeld is. Bij het Regiment Schwarzenberg dat in het grijs gekleed is met blauwe opslagen, draagt een vaandrig een kraprode rok, versierd met witte galons, en blauwe uitmonstering.

Ook uit de verzending van goederen aan de verschillende regimenten kan men soms zien, dat er voor de officieren en onderofficieren stoffen van een afwijkende kleur aangekocht zijn. Zo ontving het Regiment Johan Karel van Birkenfelt in 1703 414 el rood laken voor de officieren en sergeanten en 300 el rode saai voor de voering, benevens 52 paar rode kousen. Het regiment droeg waarschijnlijk grauw-witte rokken met rode voering, rode broek en kousen. Waar de gegevens over de kleding der officieren nogal vaag zijn, is de bewapening duidelijk omschreven. Volgens de 'Ordres' van 17 mei 1674 droegen de kapiteins een zogenaamde halve piek van 10 à 11 voet - dat is ruim 3 meter - lang. De luitenants waren voorzien van een partisaan of sponton van 5 voet.

Volgens het Militair Memorieboek van Pier Willem van Sytzama was de piek van het vaandel 10 voet lang en 3 pond zwaar.

'Onder aent End isse opt dickste, soo dat de stange of Piek nae boven toe dunner wordt, synde van Vuren hout en heeft een spits als op een Pieck.'

Als officiersdistinctief kwam toen in de eerste plaats de ringkraag in aanmerking. Deze werd in de loop van de zeventiende eeuw nog rond de hals over de kleding, zoals de lederen kolder, gedragen. Men zou de ringkraag of halsberg kunnen beschouwen als het laatste overblijfsel van de ridderlijke rusting.

Tegen het einde van de zeventiende eeuw was de ringkraag nog slechts een halvemaanvormige zilveren of verguld metalen plaat, die onder de rok, voor de hals op het vest gedragen werd.

Aangezien er geen algemeen geldende regels bestonden, waren ringkragen in deze periode zeer verschillend van vorm en grootte, terwijl zij met zeer uiteenlopende emblemen versierd waren. Dat waren bijvoorbeeld de wapens van de staat of hier te lande van de provincie,

waarbij het korps in betaling was; verder soms de initialen van de vorst of van de kolonel van het regiment of ook wel algemeen gebruikte symbolen, zoals de geharnaste arm met zwaard, komende uit een wolk.

Alleen bij het Regiment Guardes van stadhouder Willem III was een duidelijke omschrijving gegeven. In 1673 moesten de ringkragen van de kapiteins zichtbaar gevoerd zijn met blauw fluweel, die van de luitenants met zwart en die van de vendrigs met wit. Over de vorm, grootte en emblemen wordt helaas niets gezegd. Men zou uit de term 'zichtbaar gevoerd' kunnen opmaken, dat deze ringkragen enigszins opengewerkt waren. Anders zou die voering slechts als een dun strookje of biesje zichtbaar zijn.

De ringkraag werd als regel slechts in dienst en voor het front van de troep gedragen.

De oranje sjerp, die later een algemeen gebruikt officiers-distinctief zou worden, was in het laatste kwart van de zeventiende eeuw nog niet in gebruik.

In de reeds eerder genoemde uniformtekeningen te Parijs ziet men b.v. een vendrig van het Regiment Hendrik Casimir een sjerp dragen in de Nassause kleuren, lichtblauw en geel. Hetzelfde ziet men bij een vendrig van het Regiment Schwarzenberg, terwijl de vendrig van het Regiment Walen van Johan van Beveren een oranje sjerp om de middel draagt.

Omstreeks 1730 komt er een nieuwe fase in de ontwikkeling van de officiersdistinctieven.

De opvallende kleding voor officieren en onderofficieren, in kleur afwijkend van die van de troep, heeft afgedaan.

De officieren droegen nu het regimentsuniform, echter van een fijner soort laken en vaak versierd met gouden of zilveren galon langs de voorzijde van de rok en van het vest en om de opslagen, kraag en zakkleppen, hoewel dit laatste bij herhaling door hogerhand verboden werd. In het 'Reglement en Generaele Ordres voor de Regimenten Infanterie van den Staat' van 1772 wordt dit heel duidelijk gestipuleerd: 'Buiten de Regimenten Gardes zal geen Regiment Infanterie in het vervolg op de Monteringen der Officieren, het zy op de Rok of op het Kamizool Benig goud of zilver, hoedanig en op welke wyze zulks ook zoude kunnen zyn, moogen hebben, en zelfs geen Knoopen van goud- of zilverdraad gewerkt, wordende alleen aan alle Regimenten Infanterie gepermitteerd om een Nestel van goud en zilver op de regter schouder te draagen, doch zal dezelve niet langer als ten hoogsten tot aan den Elleboog moogen zyn.'

Wel mochten de regimenten waarvan de officieren nog enig goud of zilver op het uniform hadden, dit voor de lopende kledingperiode blijven dragen, maar zij moesten zich bij de volgende uitgifte van nieuwe kleding strikt aan bovengenoemd voorschrift houden.

De hoeden van de officieren mochten echter wel voorzien zijn van gouden of zilveren boordsels, mits deze niet breder dan één Rijnlandse duim (ca. 2,6 cm) en niet uitgetakt (geschulpt) waren.

De nestel of nesteling was omstreeks 1730 als algemeen onderscheidingsteken voor de officieren in zwang gekomen. Hierbij werd geen onderscheid in rang aangegeven; van kolonel tot vendrig droeg men dezelfde nestel. Omstreeks 1740 ziet men de manschappen ook vaak met nestels op de schouder. Deze waren uiteraard niet van goud of zilver, doch van wit of gekleurd kemelshaar en dienden om de degenbandelier op de schouder vast te zetten. De nesteling voor de officieren bestond uit een gouden of zilveren koord, dat van uit het midden voor een deel gevlochten was tot een platte schouderpassant. De rest hing dan van de schouder af in twee lussen, terwijl de uiteinden weer gevlochten waren, afgesloten met nestelpennen, ook wel 'pijpen' genoemd.

Zo bleef de nestel tot 1795 als officiersdistinctief in gebruik. Een nauwkeurig omschreven model was er niet, zodat men op officiersportretten een grote verscheidenheid ziet in vorm en wijze van dragen. Tegen het eind van de achttiende eeuw ziet men wel eens, dat een van de

lussen vastgezet is aan een van de bovenste knopen van de borstkleppen van de rok, hiermee reeds een aanduiding voor de wijze van dragen, zoals die heden ten dage gebruikelijk is. Bij de bereden wapens ziet men in de laatste twintig jaren van de eeuw epauletten als officiersdistinctief - ook hier zonder onderscheid in de rangen - in gebruik komen.

Een onderscheid voor de rangen zou eerst tijdens de Bataafse Republiek op de epauletten zichtbaar gemaakt worden.

De oranje sjerp was inmiddels algemeen in gebruik gekomen en werd over de rechterschouder gedragen met een knoop of strik ter linkerkant. Alleen bij het Regiment Walen en bij twee van de regimenten van de Schotse Brigade droegen de officieren karmozijnrode sjerpen. Bij de cavalerie werd de sjerp meestal om de middel, over het kamizool en onder de rok gedragen, hoewel er ook portretten bekend zijn, waarop de sjerp over de rechterschouder gedragen wordt. Later, bij een order van 1768, wordt gelast dat de sjerp voortaan om het middel gedragen moest worden. Dit wordt in de Algemene orders van 1772 benadrukt, terwijl dan tevens verordonneerd wordt, dat de sjerpen gemaakt moesten worden conform het model, dat Z.H. aan het Regiment Hollandsche Gardes te voet gegeven had.

Bij de troepen te voet moesten de knopen of strikken ter linkerkant gedragen worden, bij de ruitery echter aan de rechterkant. Dit laatste zou bevolen zijn, opdat de sjerp geen hinderpaal zou opleveren bij het trekken van de degen of panas.

Het Reglement van 1772 gelast de officieren om steeds, zowel in als buiten dienst, een veldteken te dragen in de vorm van een degenkwast van oranje zijde en zilver, naar het model van de Hollandsche Gardes. Elk jaar moesten zij een nieuwe degenkwast van dat model aanschaffen vóór de jaarlijkse revue na het afexerceren in mei. Ook moesten de hoeden van alle officieren in de twee achterste punten - dat wil zeggen de zijpunten - voorzien zijn van hoedkwastjes of troetels van oranje zijde en zilver, ongeacht de kleur van het metaal van de knopen van het uniform. De ringkraag bleef tot 1795 als dienst-distinctief voor de officieren in gebruik. Wel werd het model wat kleiner en eleganter. Als versiering ziet men minder initialen, terwijl men meer het stadhouderlijk wapen of dat van de Republiek of van de provincie ziet. Bij de regimenten Schotten droegen de officieren vóór 1783 het koninklijk Engelse wapen op de ringkragen.

De bewapening van de officieren bleef tot 1795 eveneens kenmerkend. Alle subalterne officieren droegen een sponton, behalve die van de compagnieën grenadiers, die gewapend waren met een licht geweer met bijbehorende bajonet. Deden deze laatsten echter dienst met een detachement musketiers, zoals bij wachten, dan moesten zij gekleed en gewapend zijn als de officieren van de musketier-compagnieën.

De spontons moesten volgens het Reglement van 1772 7 voet lang zijn en naar het model, zoals het Regiment Hollandsche Gardes die in gebruik had.

Onderofficieren

Was er bij de ontwikkeling van de officiersdistinctieven nog een zekere algemene regel te bespeuren, bij die van de onderofficieren ligt dat veel moeilijker.

Zoals reeds in het begin van dit artikel is opgemerkt, droegen de onderofficieren aan het eind van de zeventiende eeuw en het begin van de achttiende eeuw, net als de officieren, uniformen in afwijkende kleuren, waardoor zij duidelijk te onderscheiden waren van de korporaals en 'gemeenen'.

Na omstreeks 1730 worden de gegevens over de onderscheidingstekens van de onderofficieren schaarser. Afbeeldingen van onderofficieren zijn vrijwel niet te vinden en dan zijn de onderscheidingstekens meestal nog zeer onduidelijk aangegeven. In de lijsten van goederen, die aan de regimenten ten behoeve van de kleding gezonden werden, wordt slechts

een enkele maal melding gemaakt van furnituren die voor onderscheidingstekens voor de onderofficieren bestemd zouden kunnen zijn.

In officiële voorschriften is evenmin iets te vinden. Eerst in het Reglement en Generaale Ordres voor de Infanterie van 1772 vindt men in Artikel XVI: 'Wanneer op de Monteeing van Corporaals of Gemeenen Benig Galon, Almassen of iet dergelijks zal gezet worden, zoo de Hoedgalons der Gemeenen zullen altoos zijn van Kameelshair en zullen bij die Regimenten de Sergeanten hetzelve op derzelve Monteeing draagen, doch zal voor penlieden van zilver of goud Galon moeten zijn'. Dit was eigenlijk een bevestiging van een reeds lang bestaand gebruik. De lijsten van goederen, die aan de regimenten in de Zuidelijke Nederlanden gezonden werden, geven hiervan duidelijk bewijzen.

Zo ontving het Regiment Hofstem Norbrug reeds in 1702 zilveren knopen en galons voor de onderofficieren. Verder wordt vaak melding gemaakt van sergeantenhoeden met zilveren boordsel, of zoals voor het Regiment Boisroux in 1734 van 53 el goud 'système passément'. Ook wordt soms iets vermeld over de onderscheidingstekenen van de korporaals, zoals bij het Regiment Schaumburg Lippe in 1738, n.l. 156 el zilvergalon hoedboordsel en 114 el zilvergalon voor de sergeanten en 48 el klein zilvergalon voor de korporaals.

Het meest gedetailleerd is de zending in 1751 aan het Regiment Oranje Gelderland van 69 stel zilveren almassen (lissen) voor de officieren; 417 stel zowel van zilver als voor de soldaten - die moeten dan voor de onderofficieren geweest zijn - en 14198 stel almassen voor de soldaten.

In het laatste kwart van de achttiende eeuw ziet men nog weer andere onderscheidingstekens, zoals voor het Regiment Raders in 1780: 21 zilveren epauletten 38 el système galon, 16 zijden hoedkwasten en 15 sabelkwasten, kennelijk voor de onderofficieren. Voor de officieren worden namelijk nestels zilvergalon en degenkwasten verzonden.

In dit alles is met geen mogelijkheid enig systeem te ontdekken. Iedere regimentscommandeur handelde blijkbaar naar eigen goeddunken, hoewel de meesten misschien het voorbeeld van Pruisen volgden en de onderofficieren als onderscheidingstekens zilveren of gouden système hoedboordsels en dito galons om de opslagen gaven. De korporaals kregen waarschijnlijk slechts een système galonnetje om de hoedranden en waren verder gekleed als de soldaten.

Op één klein onderdeel was echter in het Reglement van 1772 een algemene order van toepassing: de sabelkwasten van de onderofficieren moesten oranje zijn en bevestigd aan een band van zilver système galon. Wat de bewapening betreft waren de onderofficieren van oudsher gewapend met een hellebaard. Deze moest in het Reglement van 1772 voortaan 7 voet langer zijn, het ijzer van boven en de schoen inbegrepen. De stang moest zwart geverfd zijn volgens het model van die van het Regiment Hollandsche Gardes te voet.

De sergeanten van de compagnieën grenadiers waren gewapend met een geweer met bajonet en schede. Sommige regimenten hadden voor de sergeanten van de grenadiers geen patroontas, andere een kleine tas, die aan de koppel vóór het lijf gedragen werd en weer andere een gewone patroontas als voor de grenadiers. Het Reglement van 1772 trachtte hierin nu een eenheid te scheppen door voor te schrijven, dat de sergeanten van de grenadiers en van alle regimenten infanterie een kleine tas voor het lijf zouden dragen, niet groter dan dat er 8 patronen naast elkaar in geborgen konden worden. Op de deksel mocht niets, geen wapen of naam, aangebracht worden.

Alle onderofficieren moesten in dienst een sabel dragen, zoals de manschappen, dus aan een koppel over het kamizool en onder de rok. Buiten dienst was het vergund om een degen te dragen met de port-épée onder het vest.

Over de onderscheidingstekens voor de onderofficieren van de Regimenten Zwitsers is, in tegenstelling tot die bij de gewone regimenten infanterie, vrij veel bekend. Dit is te danken aan de Kronieken van de Generaal May, die eerst in 1772 en later in 1788 uitvoerige

beschrijvingen geeft van de uniformen van de Regimenten Zwitsers in dienst van de Republiek der Verenigde Provinciën.

Regiment Gardes Zwitsers.

In de uitgave van 1772 wordt alleen vermeld, dat de onderofficieren hoedboordsels en knopen van zilver hadden. Die van de compagnieën grenadiers droegen mutsen met rode zak, die versierd was met een zilver galon, 6 strepen breed, en een kleine zilveren kwast.

In 1788 is de beschrijving uitgebreider: de sergeanten hebben een galon langs de voorzijde van de rok, ½ duim breed, 8 lissen 'en bastion' op de borst; 2 dubbele op de achterzijde; 3 op de opslagen en 3 op elke zakklep. De sergeanten van de compagnieën fuseliers een zilveren boordsel om de hoed, die van de compagnieën grenadiers de muts met blauwe zak, versierd met zilveralon en kwast, zoals in 1772.

De korporaaals waren gekleed als de soldaten, maar met twee epauletten van wit kemelshaar (wol) op de schouders.

De appointés-lanspesades, een rang tussen korporaal en gewoon soldaat - één dergelijke epaulet op de linkerschouder.

Regiment Escher - in 1786 Hirzal - RSN 1.

In 1772 droegen de sergeanten een zilveren galon om de opslagen; de korporaaals 2 epauletten van witte wol met dito franjes; de appointés één epaulet op de linkerschouder.

In 1788 was het distinctief voor de sergeanten een dubbel galon van zilver om de opslagen. Voor de korporaaals en appointés was er niets veranderd.

Regiment Bouquet - in 1788 Stockar de Neuform - RSN 2.

De sergeanten droegen 9 kleine lissen van effen zilveralon op de voorzijde van de rok, 3 op de opslagen, 3 op de zakken, 3 achter op de rok. Kleine lissen van hetzelfde galon op het vest en 3 op elke zak van het vest. Hoedboord van effen zilveralon. De korporaaals en appointés als bij het Regiment Escher.

Regiment De Sturler RSN 3.

In 1772 droegen de sergeanten een effen zilveralon om de opslagen en 5 lissen van hetzelfde galon op de opslagen.

In 1788 droegen zij een effen zilveralon om de kraag, opslagen en borstkleppen. De lissen op de opslagen waren nu verdwenen.

De korporaaals hadden zowel in 1772 als in 1788 een wit wollen galon om de kraag en opslagen; de appointés alleen om de opslagen.

Regiment Schmidt (Grisons) RSN 4.

De sergeanten droegen één epaulet van oranje met zilver op de linkerschouder. De korporaaals twee epauletten van witte wol met oranje ruiten op het blad, witte franje. De appointés één dergelijke epaulet op de linkerschouder; de grenadiers en fuseliers een oranje schouderlap op de linkerschouder.

Regiment May. RSN 5.

In 1772 hadden de sergeanten een zilveren galon om de kraag en opslagen; de opslagen bovendien met 3 dito lissen. Zij droegen, evenals de officieren, geen lissen op de voorzijde van de rok.

De onderscheidingstekens van de korporaaals en appointés waren hetzelfde als bij het Regiment De Sturler.

Het bovenstaande samenvattend komt men tot de slotsom, dat voor de sergeanten ook hier geen eenheid in de distinctieven is te bespeuren. Voor de korporaals en appointés is er eerder sprake van een bepaald systeem, ook al is er een duidelijk verschil in de details.

Bij de cavalerie werden waarschijnlijk ook système galons als onderscheidingsteken gedragen. In de zendingen van goederen aan de cavalerie-regimenten is echter niets daarover te vinden. Vaak droegen alle ruiters zilveren galons om de hoeden.

Op de verschillende versies van de prent 'Wachtlokaal van de Staatsche Cavalerie' komen een paar wachtmeesters voor. Een ervan is een wachtmeester van de Gardes te paard, die duidelijk zilveren of système galons op de rok draagt. Een wachtmeester van de Gardes Dragoners heeft ook de lissen van zilver of système terwijl ook zijn bandelieren met hetzelfde galon geboord zijn. Beiden dragen een oranje sjerp om het middel met kwasten ter rechterzijde en verder als teken van hun rang een stok. Voorts heeft de wachtmeester van de Gardes Dragoners op de rechterschouder een zilveren epaulet, doch ook de Dragoners hadden een dergelijke epaulet op de rechterschouder maar dan van wit kemelshaar.

Een sjerp om de middel ziet men ook op het enige bekende portret van een onderofficier van de Hollandsche Gardes te voet uit 1792; hier echter met de kwasten op de linkerheup.

Men zou hieruit de conclusie kunnen trekken, dat deze oranje sjerpen alleen bij de gardekorpsen gedragen zouden zijn, ware het niet dat op een van de exemplaren van het 'Wachtlokaal', een tekening uit 1790, een huzaar van het regiment ex-Salm, later Heeckeren, afgebeeld staat met een oranje sjerp om het middel over de pels. Hierdoor blijft het een open vraag of de sjerp soms ook nog bij de gewone regimenten gedragen werd.

LITERATUUR

- Raa, F.J.G. ten - Het Staatsche Leger. KMA, Breda ; Nijhoff, 's-Gravenhage (1911-1964) dl VI, VII en VIII.
- Reglement en generaele ordres voor de Regimenten Infanterie van den Staat. Scheltus (1772).